

ALEKSANDROS RIZOS RANGAVİS

MUKAVELAT MUHARRİRİ

Yunan edebiyatından Türkçeye çevrilmiş
ve Karamanlıca yazıyla 1889-1890 yıllarında
tefrika edilmiş bir roman

Hazırlayanlar

Evangelia Balta ve Niki Stavridi

© 2018 Evangelia Balta & The Isis Press

Published by

The Isis Press

Yazmacı Emine sokak 4/A

Burhaniye-Beylerbeyi

34676 İstanbul

Tel.: 90 (0216) 321 38 51

Fax: 90 (0216) 321 86 66

e-mail: isis@theisispress.org

www.theisispress.org

First edition 2018

ISBN: 978-975-428-614-4

Baskı: İSİS

Yazmacı Emine sokak 6

Burhaniye-Beylerbeyi

34676 İstanbul

Tel.: (0216) 321 38 51

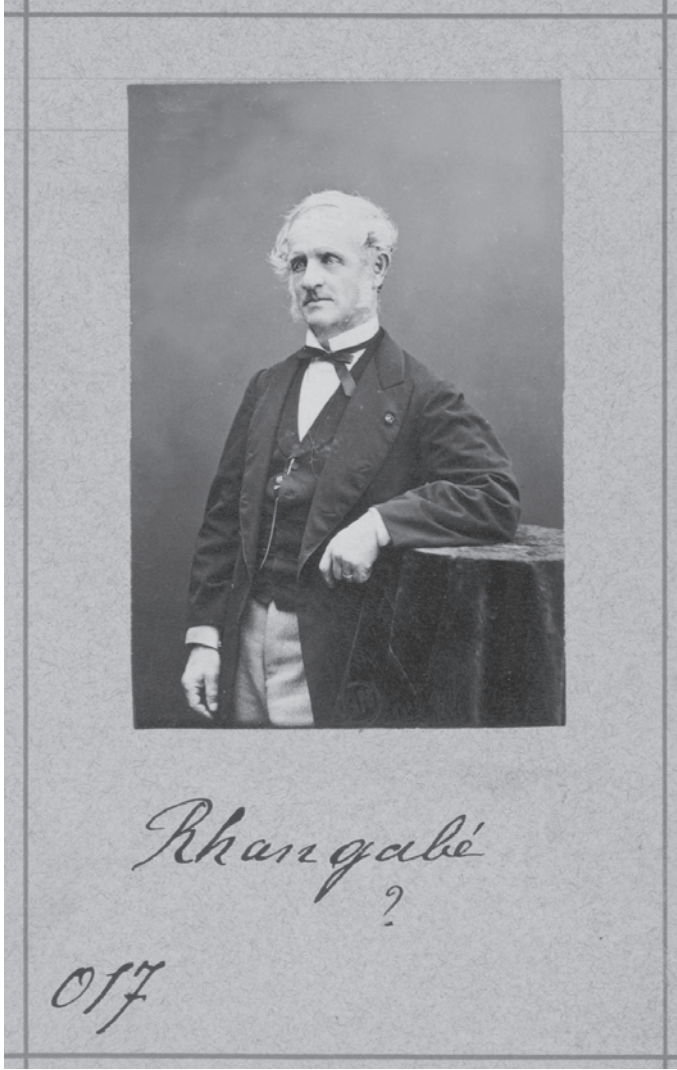
Fax: (0216) 321 86 66

e-mail: isis@turk.net

www.theisispress.org

THE ISIS PRESS

İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

<i>Teşekkür</i>	6
<i>Giriş</i>	7
<i>Çevriyazım hakkında not</i>	29
MUKAVELAT MUHARRİRİ	36
<i>Sözlük</i>	155

TEŞEKKÜR

Aleksandros Rizos Rangavis'in *Mukavelat Muharriri* (*Ὁ συμβολαιογράφος*) adlı romanının tefrika halinde yayınlandığı Karamanlı gazetesi *Anatoli*'nin (*Ἀνατολή*) sayfalarının fotoğraflarını bize sağlamayı büyük bir nezakete kabul eden dostumuz, İstanbul'daki Orient-Institut kütüphanesinin sorumlusu Dr. Astrid Menz'e en samimi teşekkürlerimizi sunarız.

GİRİŞ

Bu eser, Aleksandros Rizos Rangavis'in *Mukavelat Muharriri* (Noter) adlı romanının Türkçe çevirisinin Karamanlıca'dan Türkçe alfabeyle çevriyazımını yorumlanmış olarak içeriyor. Eser, Evangelinos Misailidis'in Karamanlıca gazetesinde Yunanca karakterlerle tefrika halinde yayınlanmıştı. Bu kitapta, aynı zamanda Karamanlıca metin de çeviriye koşturularak yer alıyor. *Mukavelat Muharriri*'nin *Anatoli* (*Ἀνατολή*) gazetesindeki yayını 16 Ekim 1889'dan 24 Şubat 1890'a kadar sürmüştü (n° 4124 - 4159).

Evangelinos Misailidis (1820 - 1890) diğer periyodik yayınlara göre en uzun ömürlü Karamanlı yayını olan *Anatoli* gazetesinin sahibiydi. *Anatoli*'nin matbaasında, Türkçe konuşan Rum Ortodoks nüfusun eğitime ve bilgilendirilmesine büyük ölçüde katkıda bulunan 200 kadar Karamanlıca metin yayınlanmıştır.¹ Misailidis'in adı, *Temaşa-i Dünya*

1. Evangelinos Misailidis'e ait ilk biyografi Polivios İoannis imzasıyla, 15 günde bir yayımlanan Karamanlıca süreli yayın *Terakki*'de görülür, sayı 1 (15 Mayıs 1888), s. 53-56. Misailidis'in ikinci bir biyografisi İordanis İ. Limnidis tarafından Karamanlıca olarak yazılmıştır. "Evangelinos Misailidis", *Mikrasiatikon İmerologion O Astir*, İstanbul 1913, s. 170-172. Misailidis'in ölüm haberi ve kısa bir yaşamöyküsü *Ekklesiastiki Alitheia*'da yayımlanmıştır yıl 10 (1890), 4-5.

(*Ταμαόά Ντουννιλά*) adlı romanının Robert Anhegger ve Vedat Günyol tarafından modern Türk dilinde yayına hazırlanıp 1986 yılında Cem Yayınları tarafından yeniden yayınlanmasıyla Türk okurlarına ulaşmıştı.² İlk sayfasının en alt köşesinde çoğunlukla Batılı yazarların daha sonra kitap haline getirilecek romanlarını basmak *Anatoli* gazetesinin sıklıkla kullandığı bir yöntemdi.³

2. Söz konusu olan son derece popüler bir roman kabul edilen *Seyreyle Dünyayı*'dir (*Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş*), 4 C. İstanbul, Kulalı Evangelinos Misaïlidis Matbaası, 1871-1872. Başlangıçta Misaïlidis'in bir eseri olduğu düşünülmüştür, ancak araştırmalar sonucunda İstanbullu yazar Grigorios Palaiologos'un Binlerce Aksilik Yaşayan Adam (Ο Πολυπαθής) adlı romanının yeniden uyarlanması olduğu anlaşılmıştır. Bakınız Anthi Karra'nın çalışması: «From Polypathis to Temaşa-i Dünya, from the Safe Port of Translation to the Open Sea of Creation», *Cries and Whispers in Karamanlidika Books – Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies* (Lefkoşa 11-13 Eylül 2008), haz. Evangelia Balta ve Matthias Kappler, Wiesbaden Harrassowitz-Verlag, 2010, s. 201-218. Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, *Stuck Between Two Worlds: Karamanlidika Literary Production, Evangelinos Misaïlidis and Temaşa-i Dünya ve Cefakâr-u Cefakeş as a Case of Rewriting*, Boğaziçi Üniversitesi 2014 (yayınlanmamış doktora tezi).
3. Şehnaz Şişmanoğlu-Şimşek, «The Anatoli Newspaper and the Heyday of the Karamanli Press», *Cries and Whispers in Karamanlidika Books – Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies* (Lefkoşa, 11-13 Eylül 2008) içinde, haz. Evangelia Balta ve Matthias Kappler, Wiesbaden Harrassowitz-Verlag, 2010, s. 109-123 ve «Karamanlidika Literary Production at the End of the 19th Century as Reflected in the pages of Anatoli», *Cultural Encounters in the Turkish-speaking Communities of the Late Ottoman Empire* içinde, Mehmet Ölmez'in katkılarıyla Evangelia Balta tarafından yayımlandı, The Isis Press, İstanbul 2014, s. 429-447. Bu makalenin yeni bir uyarlaması 2017 yılında «Osmanlı Tefrika Çalışmalarında Göz Ardı Edilen Bir Kaynak: Karamanlıca Anatoli Gazetesi» adı altında basıldı, *Kebikeç* 44 (2017), s. 145-187.

İstanbul ve İzmir'in Rum gazeteleri, Yunanistan'daki benzerlerinden çok daha önce, Fransız gazetelerinde 40 yıla yakın bir süredir uygulanmakta olan, çoğunlukla yabancı bir romandan her gün bir parça yayınlama alışkanlığını 1860'larda edinmişlerdi. Aslında İstanbul'un Rum gazeteleri Osmanlı basınının akımını izliyorlardı. Örneğin, 1845'ten itibaren, *Cerîde-i Havâdis* Beaumarchais'nin komedisi *Sevil Berberi*'nin çevirisini yayınladı. 1860'da *Ruz-nâme-i Cerîde-i Havâdis* gazetesi Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı romanını *Mağdûrîn Hikâyesi* adı altında tefrika etti ve Voltaire'in eserlerinin çevirilerine de yer verdi. *Tasvîr-i Efkâr* ilk yayınlarında Emmer de Vattel ve Georges-Louis Leclerc de Buffon'dan çevirileri tefrika halinde sundu.⁴ Buna koşut olarak İstanbul ve İzmir Rum gazetelerinin ortak bir uygulaması da tefrikaların kitap biçiminde yayınlanmasıydı. Reklam ve anonlarla, gazete abonelerinin bu tefrikaları ücretsiz olarak cilt halinde alacağı da duyuruluyordu. Böylece İstanbul gazeteleri *Amalthia* (*Αμάθεια*) ya da *Neologos*'ta (*Νεολόγος*) yayınlanan çevirilerin neredeyse tamamı daha sonra bağımsız bir yayın haline geldiler, zaman zaman azaltılmış formalarla birkaç cilt halinde, bir önsöz (giriş) yer almaksızın ve çevirmenin adı dahi anılmadan yayımlandılar. Bu ciltler tam olarak bir ek mantığında olup edebiyatın ticarileştirilmiş boyutunun bir göstergesiydi. Aynı uygulamayı Evangelinos Misaïlidis'in *Anatoli* adlı gazetesi de benimsemişti.

4. Bakınız Johann Strauss'un «Küttip ve Resail-i Mevkute. Printing and publishing in a Multi-ethnic society» adlı çalışmasındaki «Tefrika and Forma» adlı bölüme, Elizabeth Özdalga, *Late Ottoman Society. The Intellectual Legacy*, Routledge-Cuzon, Londra ve New York, 2005, 232-233 ve aynı zamanda Arzu Meral'in «A Survey of Translation Activity in the Ottoman Empire», *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* XLII (2013) adlı çalışması, s. 105-155.

Mukavelat Muharriri, yeni Yunan edebiyatının Yunanca karakterlerle Türkçe’de yayınlanmış az sayıda romanlarından biridir. Ayrıca da *Anatoli* gazetesinde tefrika edilmiş pek az eserden biri.⁵ Türkçe konuşan Rum Ortodoks okurlara, Yunanca orijinalinin yayınlanışından yaklaşık 40 yıl sonra ulaşmıştır. İlk olarak 1850 yılının nisan ayında *Pandora* (*Πανδώρα*)⁶ dergisinin birinci sayısında yer almıştır. Bu ansiklopedik edebiyat dergisi 1849 yılının aralık ayında Fenerli Aleksandros Rizos Rangavis, Nikolaos Dragoumis, Konstantinos Paparrigopoulos ve Ch. A. Doukas tarafından kurulmuştur.

Böylece 130 yıl sonra, Aleksandros Rizos Rangavis’in *Mukavelat Muharriri* adlı eseri, zevkle okunan maceralı bir hikâye olması yanısıra günümüz okurunu yeniden geleneksel anlatı dünyasına da götürüyor. *Mukavelat Muharriri* tarihsel ve toplumsal bir anlatı, duygusal bir roman olduğu kadar, sonunda verdiği çözümlerle okuru tatmin eden heyecanlı bir polisiyedir aynı zamanda.⁷ Hoş olanla yararlı olanı, macerayla toplumsal sorgulamayı bir arada ele alan

-
5. Evangelia Balta, «Novels published in Karamanlidika», «Le Roman d’Istanbul. Modernité, polyphonie et multilinguisme dans un centre littéraire de la Méditerranée orientale – İstanbul Romani. Doğu Akdeniz’deki Bir Edebiyat Ortamında Çağdaşlık, Çokseslilik ve Çok Dillilik» 11 – 13 Nisan 2017 tarihleri arasında Strasbourg Üniversitesi’nin Türk Bilimleri Bölümü ve GEO (Doğu, Slav ve Yeni-helen Bilimleri Grubu EA1340) tarafından düzenlenen uluslararası konferansta sunulan bildirden. Bu çalışma Evangelia Balta tarafından yayınlanan *Karamanlidika Legacies*’de yer alır, Isis Yayınları 2018.
 6. Πανδώρα [Pandora], cilt 1 (1850-51), n° 1’den (1 Nisan 1850) n° 4’e (15 Mayıs 1850), s. 1-9, 25-30, 49-57, 73-81.
 7. Stratos Myrogiannis, «Από τον Ραγκαβή στον Βιζυηνό ή από τις ιστορίες μυστηρίου στην αστυνομική πλοκή» (Rangavis’den Viziyinos’a ya da Gizem romanından Polisiye romanına): Konstantinos Dimadis (haz), *Ο ελληνικός κόσμος από την εποχή του Διαφωτισμού στον ε-*

bir kitap. 1880-1890 yılları arasında Almanca ve Fransızcaya çevrilmiş olması bir rastlantı değildir.⁸ Her zaman okunur olması ve genç kuşaklar üzerindeki kanıtlanmış etkisi tartışılmaz bir tanıklıktır ve böylesine eski metinleri okumanın değerinden emin olmayanlara verilmiş kesin bir yanıtıdır.⁹ Özel olarak, Karamanlıca metinler aracılığıyla Türkçeye çevrilen 19. yüzyıl Yunan edebiyatı, kültürel etkileşim süreçleriyle ilgilenen tarihçi ve edebiyatçılar için, kullanılan aracın dil olması bakımından, sözkonusu süreçleri doğuran amaç ve algılanış biçimlerini incelemeleri doğrultusunda son derece ilginç bir araştırma sahasıdır.

Eserlerindeki kurgu ve gerçeklik, yaratıcılık ve belgesellik, kozmopolitlik ve milliyetçilik dengesi göz önüne alındığında, Aleksandros Rizos Rangavis, 19. yüzyıl Yunan edebiyatını en iyi temsil eden yazarlar arasında yer alır.¹⁰ Döneminin eleştirmenlerinin bir bakıma kurbanı olmuş,

κοστό αιώνα [Aydınlanma Çağı’ndan 20. Yüzyıla Yunan Dünyası], cilt 1. Atina, Hellinika Grammata, 2007, s. 607-626.

8. *Der Noter von Argostoli*, von A. R. Rangabé, 1877 ve 1879 (Otto Janke), s. 107 ve *Der Noter von Argostoli*. Leila. Zwei Novellen von A.R.R., 1888, 4. Bölüm, s. 288. Fransızca çevirileri Le notaire d’Argostoli adıyla basıldı, yayıncı B. Wolowski, Viyana ve Le notaire tefrika (modern Yunanca’dan Étienne de Mouy tarafından çevrildi. *Revue internationale*’dan alıntı, 25 Nisan 1888). Bu son örneğin bir nüshası Princeton Üniversitesi kütüphanesinde bulundu. Bu noktada genç meslektaşım Marijana Misević’e bize seve seve gazetenin bir kopyasını sağladığı için teşekkür ederim.
9. 1991 ve 2011 yılları arasında gerçekleşmiş 7 Yunanca *Mukavelat Muharriri* (Noter) yayını tespit ettik. 2017’de eser ilk kez İngilizce olarak basıldı, bakınız Alexandros Rizos Rangavis, *The Notary*, Simon Darragh çevirisiyle, Atina, Aiora 2017.
10. Dimitris Tziovas, edebi eserlerinin çeşitliliği, hikâyelerindeki olay yoğunluğu ama aynı zamanda Batı’nın büyük kentlerinde yaşamakla

bile bile değeri göz ardı edilmiş ya da yanlış anlaşılmıştır.¹¹ Yaşadığı çağda önemsenen yegâne unsur, milliyet unsuru-ruydur. Oysa o eserlerini kolektif ülküler ya da milli vasiyetler oluşturmak doğrultusunda yazmadı. Aleksis Ziras'ın dikkat çektiği gibi, 1830-1860 yılları arasında yazılan ve geniş okur kitlesi tarafından kabul gören roman ve anlatıların büyük bölümü Yunan Devrimi'ne odaklanmıştı. Aleksandros Rizos Rangavis gibi, izlediği çizgi uç noktada yurtseverlik olmayan yazarlar «yurt dışının Yunanlıları» sayfalarında yer alıyordu.¹²

Aleksandros Rizos Rangavis (1809-1893)

«İstanbul/Fener kökenliyim» *Mukavelat Muharriri*'nin yazarı *Anılar* (*Απομνημονεύματα*, 1894) adlı kitabına bu cümleyle başlıyor. İstanbul'un Arnavutköy semtinde doğdu ve babası İakovos Rizos Rangavis'in görev yaptığı Eflak Prensi Aleksandros Sutsos'un maiyetinde büyüdü. 1821'de, Tuna nehri kıyılarındaki prensliklerde, Aleksandros İpsilandis'in kumandasında devrimci hareketin patlak vermesi üzerine, ailesi Rusya'ya kaçmak zorunda kaldı. 1829'da,

edindiği deneyimler nedeniyle Rangavis'e "kozmpolit" adını yakıştırır, bakınız Dimitris Tziouvas, *Κοσμοπολίτες και Αποσπασματίζοντες. Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία και κριτική 1830-1930* (Kozmpolitler ve Cehennemlikler. 1830 ile 1930 arası Yunan yazını ve eleştirisi üzerine çalışmalar), Atina, Métaihmio 2003.

11. Litsa Hatzopoulou, «Η κριτική για την αφηγηματική πεζογραφία του Παγκαβή 1860-1916» (Rangavis'in Manzum Anlatıları Üzerine Eleştiri), *Mandatophoros* 37-38 (1993-94). Burada konuyla ilgili bir bibliyografya da bulmak mümkün.

12. Aleksandros Rizos-Rangavis, *Ο συμβολαιογράφος* (Noter), Aleksis Ziras'ın tanıtım yazısı, Atina, Alter –Ego MME A.E. 2011.

Münih'te askeri okuldaki eğitiminin ardından, Yunanistan'a yerleşti. Başlangıçta orduda hizmet vermek için gitmesine karşın, daha sonra yeni Yunanistan devletinin kurumlarında ve bakanlıklarda başka üst düzey görevlerde bulundu, bu görevleri başka bir ulustan olması nedeniyle sonlandı. Aslında, yeni devletin kurulmasıyla kültürel, toplumsal ve ekonomik farklılıklardan dolayı giderek yükselen yerliyle yabancı arasındaki sert uyumsuzluk anlayışının kurbanıydı. Bu antipati, şoven ve kültürel bir peşin yargı oluşturarak Yunan topraklarında doğanların başka ülkelerde yetişenlere karşıtlığını körükledi. Bu tavır aslında onların Batılı topraklarda aldıkları üst düzeyde eğitim ve birçoğunun bulunduğu refah düzeyinden kaynaklanıyordu.

Ancak Aleksandros Rizos Rangavis, hem kapasitesi, hem de özellikle Yunan devletinin işleyişindeki kaçınılmaz gereklilikler nedeniyle, aktif göreve hızla döndü. Atina Üniversitesi'nde arkeoloji profesörü (1844-1867) oldu, Dışişleri Bakanlığı (1856-1859), ABD Büyükelçiliği (1867-1868) yaptı, İstanbul (1869-1871), Paris (1868-1869 ve 1871-1873), aynı zamanda Berlin (1874-1887) büyükelçiliği görevlerinde bulundu. *Eunomia* (*Εὐνομία*, 1862-1865) gazetesinde yayın direktörü, *Euterpi* (*Εὐτέροπη*, 1847-1855), *Pandora* (*Πανδώρα*, 1850-1972) ve *Le Spectateur de l'Orient* (1853-1857) dergilerinde ortak editör olarak çalıştı. Kendini şiire, düz yazıya, edebiyat eleştirisine, antik Yunan yazarlarından ve Avrupa edebiyatından çevirilere adadı. Uzun yazarlık kariyeri boyunca, Rangavis 22 öykü ve *Mora Efendisi* (*Ὁ ἀθένητος τοῦ Μωρέως*, 1850) adlı romanı yayınladı. Sistemli ve düzenli düz yazı üretimi sadece 6 yıl, 1847 ile 1853 yılları arasında sürdü, çünkü bu yıllarda 19. yüzyılın iki önemli dergisi olan *Euterpi* ve *Pandora* dergileri için metinler kaleme almaktaydı. Nitekim öyküleri bu iki dergide yayımlandı. Daha önce de söy-

lediğimiz gibi, *Mukavelat Muharriri* adlı romanı da 1855 yılında *Pandora*'nın ilk sayısında yayınlanmaya başladı.¹³

Mukavelat Muharriri (Noter)

Kurgu

Kitap, mutlu sonla biten aşk, entrika ve korkunç bir cinayet öyküsü. Hikâyenin tamamı Kefalonya'da geçiyor. Öykünün baş kahramanı Argostoli'de noter olan Tapas. Kızı Marina'yı, yaşlı kont Nanneto'nun yeğeni Yerasimos ile nişanlar. Ancak kont, yeğenin yoldan çıktığını görür ve onu mirasından mahrum bırakır. Kont Nanneto, mirasçısı olarak Angeliki'ye aşık olan sekreteri Rodino'yu belirler. Bu, Yerasimos'un işlediği suçlar nedeniyle yıkıma uğramış olan Voratis'in kızıdır. Tapas olanı biteni öğrendiğinde, Yerasimos'u amcasını vasiyetini ne pahasına olursa olsun değiştirmeye ikna etmesi için kışkırtır. Bunun üzerine Yerasimos, amcasına farklı bir vasiyetname imzalatır ve

13. *Euterpi* gazetesi için, bakınız Kostis Danopoulos – Litsa Hatzopoulou, *Η Εντέρπη (1847-1855). Ευρετήρια περιοδικών λόγων και τέχνης* [Euterpi 1847-1855. Sanat ve edebiyat dergileri dizini] 4, University Studio Press, Selanik 1997. Pandora için, bakınız Apostolos Sahinis, *Συμβολή στην ιστορία της Πανδώρας και των παλιών περιοδικών* [Pandora dergisi ve öteki eski dergilerin tarihine katkılar], K. Papadogiannis, Atina 1964. Bakınız ayrıca Angeliki Loudi, *Το νεοελληνικό διήγημα στην Εντέρπη και την Πανδώρα. Συμβολή στη μελέτη της ιστορίας της ορολογίας και της θεματικής του είδους κατά την περίοδο 1830-1880* (Euterpi ve Pandora dergilerindeki kısa öyküler. 1830-1880 yılları arasında öykü türünün terminolojik ve tematik bakımdan tarihine katkılar), Selanik Aristoteles Üniversitesi Edebiyat Bölümü'nde doktora tezi, 2005.

ardından onu öldürür. Bütün şüpheleri üzerine toplayan Rodino yakalanır ve hapse atılır. Dava sonunda suçlu bulunur ve asılarak idamına karar verilir. Bu arada, Yerasimos, amcasının ölümü nedeniyle ortalığın karıştığı günlerde gözlerden kaybolur, ardından zengin bir mirasyediyle evlenmeye hazırlandığı öğrenilir. Bunun üzerine Tapas, Yerasimos'un sırta kadem basmasından dolayı kederli olan kızı Marina'yı, biraz olsun üzüntüsünden kurtarabilmek için onu Kannino kontunun kızı Lukia'yı ziyarete gitmeye ikna eder. Orada, Marina arkadaşının yanında evlenmek üzere olduğunu öğrenir, müstakbel damat ise Yerasimos'tan başkası değildir. Sevdiğinin ihanetiyle sarsılan Marina kendini zehirler. Kızının ölümünün ardından intikam ateşiyle yanıp tutuşan Tapas, Yerasimos'u köydeki evine çağırır ve orada onu zehirler. Ardından baş savcıya bir mektup gönderir ve tüm olup biteni, özellikle de Rodino'nun masum olduğunu anlatır. Rodino tam asılacakken son anda darağacından kurtulur ve sevgilisi Angeliki ile evlenerek kont Nanneto'nun mirasçısı haline gelir. Tapas, Kefalonya'nın karşı kıyısındaki Etolya-Akarnanya'da kendine bir sığınak bulur ve orada delirerek ölür.

Hikâyenin konusu son derece ilginçtir ve Tapas, 19. yüzyıl Yunan nesirinin en iyi işlenmiş karakterlerinden birini oluşturur. Rangavis'in anlatılarının birçoğunda olduğu gibi, hikâyenin kahramanları erdem ve kötülüğün iki boyutudur. Tapas ve Yerasimos kötülüğü temsil ederken, iyiliğin karşılığı Rodino ve Voratis'tir. Rangavis eserleri uzmanı Litsa Hatzopoulou, karakterlerde psikolojik anlamda bir beceriksizliğin olduğunu altını çizer: İyiliği temsil eden Rodino'nun iyiliği ve saflığı abartılmış, kadın karakterler Marina ve Angeliki ise duygularının ve aşklarının dışavurumunda aşırıya kaçarlar.¹⁴ Bunlara rağmen, bu karakterlerin işlenişi hikâyenin akışıyla bütünleşir ve eserin

melodramatik yoğunluğu ve duygusal zıtlıklarıyla uyum sağlar. Böylece, Rodino'nun saflığı ve masumiyeti, eserin yönlendirici çizgisinde, çıkar gözetmeyen, asil ve erdemli karakterinin öne çıkması için vurgulanır. Öte yandan, duygularla yönlendirilen tutkulu tepkiler, örneğin Marina karakterinin bulunduğu durumda, intiharını anlamlı kılmak amacını güder. Karakterler, hikâyenin örgüsünü oluşturmak için kullanılır. Eserin zamana karşı direnci göz önünde tutularak, okur ilgisinin yazıldığı günden bugüne dek ayakta kalmasını sağlayan iyi kurgulanmış bir hikâye olduğu anlaşılıyor.

Mukavelat Muharriri'nin yayınlanışından bir yıl sonra, bir tiyatro oyunu olarak uyarlanması da rastlantı değil.¹⁵ Rangavis'in öteki eserlerine kıyasla en çok övgüyü almış eseridir. Ayrıca 1960'lardan sonra, okur Rangavis'i keşfet-

-
14. Litsa Hatzopoulou, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής: Ένας στρατευμένος στον 19ο αιώνα* [Aleksandros Rizos Rangavis: 19. yüzyılda militan bir yazar], Atina, Topos, 2009.
15. *Ὁ Συμβολαιογράφος Τάπας. Δράμα εις τρεῖς πράξεις. Μεταποιηθὲν ἐκ τινος διηγήματος Ὑπὸ Λεωνίδα Β. Παπαγεωργοπούλου. Μὲ τινὰς ἀναγκαίας καὶ ὠφελίμους προσθήκας. Ἐν Ζακύνθῳ, Τυπογραφεῖον Ὁ Παρνασσός Σεργίου Χ. Ραφτάνη. 1851* [Noter Tapas. Üç bölümlük oyun. Leonidas V. Papagiorgopoulos tarafından bir öyküden yapılmış uyarlama. Gerekli ve yararlı birkaç ilaveyle. Zante'de, Sergios H. Raftanis'in «Parnassos» matbaasında. 1851]. Temsiller 1860 ve 1863 yıllarında İstanbul'da yapıldı, bakınız Chrysothemis Stamatopoulou-Vasilakou, *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αἰ.* [19. Yüzyıl İstanbulunda Rum Tiyatrosu], cilt 1: *Ιστορία, δραματολόγιο, θίασοι, ηθοποιοί, θέατρα* [Tarihçe, repertuar, topluluklar, oyuncular, tiyatrolar], Atina: Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών (Neos Kiklos İstanbullular derneği), 1994. *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αἰ.* [19. Yüzyıl İstanbulunda Rum Tiyatrosu], cilt 2: *Παραστάσεις* [Temsiller], Atina, Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών [Neos Kiklos İstanbullular derneği], 1996.

tiğinde, sözkonusu eser tekrar basılan eserlerinin başında yer alır.¹⁶ Bu yeniden değerlendirme ve canlandırma sürecinin bir sonucu olarak Yunan televizyonu 1979-1980 yıllarında *Mukavelat Muharriri*'ni dizi olarak ekranlara taşımıştır.

Rangavis, öykünün gelişimine ve okuru bilgilendirme aşamasına katmak istediği ritme bağlı olarak, kâh zamanın, kâh karakterlerin değişimine bağlı uygun vasıtalarından yararlanır. Eserin parçalara bölünmüş olması anlatıya odaklanmayı da kolaylaştırır. İlk bölümde, öyküyü domine eden Rodino / Tapas ikilisidir, ikincide Marina ve Yerasimos, üçüncüde ise Rodino ve Angeliki'dir. Dördüncü bölüm suçu anlatır. Öykünün seyrini gözetmek ve baş karakterleri ihmal etmeden okurun ilgisini sürekli ayakta tutmak adına, bazı bölümler odaklanma noktasının değişmesinin bildirilmesiyle başlar. Yapılan geri dönüşler, okura tüm karakterleri izleyebilme olanağını sağlar. Rodino mahkûm olduğunda, hikâyenin doğurduğu heyecan doruğa ulaşır, ve o andan itibaren çözüm aşamasına geçer. Rangavis, anlatımsal süreci çizgiselliğe bağlı kalmadan en iyi şekilde çekip çeviren ilk Yunan romancılar arasında yerini alır. Ancak öylesine ihtiyatlıdır ki, herhangi bir kırılmaya düşmez. Geri dönüşlerle ardından geleni öyle uygun zamanlarda yapar ki, okura zamanın istikrarını yakalama olanağı tanır, «Bir buçuk ay geçti» gibi cümlelerle. Rangavis anlatmayı, öykü kurmayı, Avrupalı yazarlardan öğren-

-
16. 1963 yılında *Mukavelat Muharriri* (Noter) Galaksias Yayınları'na basıldı (Atina). Apostolos Sahinis'in Rangavis üzerine görüşleri için bakınız *Παλαιότεροι πεζογράφοι, Α. Ρ. Ραγκαβής, Δ. Βικέλας, Γ. Βιζυηνός, Κ. Παλαμάς, Γ. Βλαχογιάννη* [Eski yazarlar. A. R. Rangavis, D. Vikelas, G. Viziyinos, K. Palamas, G. Vlachogiannis], Atina, Hestia 1989, s. 39-41.

diklerini özümlemeyi bilir. Bu nedenle Aleksis Politis, *Mukavelat Muharriri* ile Honoré de Balzac'ın *La Rabouilleuse – Suyu Bulandıran Kız* (1842) adlı kitabı arasında çokça benzerlik olduğundan söz eder.¹⁷

Tarihsel olaylar ve hikâyedeki gerçek unsurlar

Hikâyenin belirli yönlerini daha iyi anlamamızı kolaylaştırmak amacıyla tarihsel çerçeve hakkında bir iki sözklememiz yararlı olacaktır.

Bir yandan, 1848 olayları¹⁸ ve Kefalonya'da patlak veren kargaşa ortamı, 1817'den beri İyon Denizi adalarını yöneten İngilizleri anayasal hakları ve basın özgürlüğünü yeniden düzenlemeye zorladı. 1780 ile 1815 arasındaki can alıcı yıllarda Yedi adalılar'ın toplumsal ve siyasal anlamda uyanışı İngilizlerin ilk otuz yıldaki hakimiyetini (1817-1848), güçlü bir antroposantrizmden (insan merkezci anlayış) beslenerek radikal millî ve liberal demokratik bir harekete dönüştürdü. Amaç İyon adalarındaki yabancı egemenliğine bir son vermek ve Yunan devletinin toplumsal ve demokratik oluşumu üzerinde çalışmaktı.¹⁹ Gündemde

17. Aleksis Politis, *H ρομαντική λογοτεχνία στο Εθνικό κράτος 1830-1880. Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, πνευματική κίνηση, αναγνώστες* [Ulus devlette romantik edebiyat 1830-1880. Şiir, düz yazı, tiyatro, entelektüel yaşam, okur kitlesi], Girit Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 145.

18. Miranda Paksimadopoulou-Stavrinou, *Οι εξεγέρσεις της Κεφαλληνίας κατά τα έτη 1848 και 1849* (Kefalonya'da 1848 – 1849 yıllarındaki başkaldırıları), Atina 1980. Sorunun tarihsel yaklaşımı için, bakınız Elli Skopetea'nın çalışması, «1848: Ευρωπαϊκή Επανάσταση και ελληνικές ιστοριογραφικές αδράνειες (με αφορμή δύο μελέτες)» (1848: Avrupa devrimi ve Yunanistan'ın tarih yazımındaki ataleti - iki inceleme vesilesiyle), *Mnimôn* 11 (1987), s. 287-310

1864 yılında çözülecek olan İyon adalarının Yunanistan ile birleşmesi sorunu vardı. Bu siyasi gündem, Rangavis'in Kefalonya'yı hikâyesinin mekânı olarak seçmesi için en önemli etkendi.

Öte yandan, baş kahramanı Tapas'ı, içinde çok sayıda İtalyanca sözcükleri de kullandığı Yedi adalar Yunancasıyla konuşturuyordu; bunu yaparak okura İyon adaları için verilen kavgayı anımsatıyor, yargı ve yönetimde kullanılan dil olması nedeniyle toplum için anlaşılmasız olan İtalyan dilinin yerine bu dilin yerleşmesinin hem toplumsal özgürlük, hem de sosyal adalet açısından önemine dikkat çekiyordu.²⁰ Bu somut unsurlar, bir siyasi ve entelektüel kişiliğe sahip olan Rangavis'in ellerinde, Helenizm'in yeniden doğuşu, yeniden yaratılan Yunan devletinin ulusal ve siyasi açılardan tamamlanması için görüşlerini aktarabileceği bir araca dönüşüyordu.²¹

1850'den sonra, *Mukavelat Muharriri*'nin yayınlandığı dönemde, bu görüşler, gelecek yıllarda Yunan devletinin kurtarımcı (irredantist) siyasetinin ideolojik özünü oluşturan

19. Bakınız Maria A. Kotina, *Το ριζοσπαστικό κίνημα στα αγγλοκρατούμενα Επάνησα* (1848-1864). *Το ριζοσπαστικό Επανησιακό κίνημα, οι ιδεολογικές καταβολές του* [İngiliz egemenliği altındaki İyon adalarında radikalleşme hareketi (1848-1864). Yedi adalar radikalizmi, ideolojik kökenleri], Atina, Papazisis 2014, konuya ilişkin bibliyografyanın tanıtımı ve yorumuyla.

20. Rodino'nun davası sırasında, yargımcı iddaiyayı ve savunmayı dinlediği sürecin tasvir edildiği bölümde, Rangavis mahkemenin İtalyanca dilini kullanmasına değinme fırsatını bulacak ve İtalyanca anlamayan, böylelikle o sırada ne olup bittiğinin farkına varamayan, onurunu, servetini ve hayatını savunabilme hakkından mahrum bırakılan sanığın muhatap olduğu adaletsizliğin altını çizecektir.

21. Ulus devlet düşüncesini hayata geçirmek isteyen siyaset adamları ve entelektüellerin çabası, her biri politik içeriğiyle Büyük

mak için sistemleştirildi. Ulus devlet yaratma vizyonu, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca entelektüellerin ve siyaset adamlarının ortaya koyduğu «Megali İdea» (Büyük fikir) ruhunu da oluşturdu. Söz konusu olan Yunan milleti kimliğini, Yunan devleti sınırlarının içinde yer alan tüm toplumlara da kapsayacak biçimde Yunan toplumu kimliğiyle özümlemeyi.

Mukavelat Muharriri'nin İyon adalarında egemen olan dil sorunu hakkında bir yorumla başlaması, dili milli öğeler arasında «en asil öge» olarak niteleyip Yedi adalıları «Ulyse'in çocukları» diye adlandırması da böyle açıklanabilir. Besbelli ki, Rangavis helenizmin saflığını ve devamlılığını tartışılmaz bir konu sayıyor. Venedik hakiyetinin etkisini sadece dil konusunda sınırlandırıyor. Bu nedenle, birliğin dinsel ve ulusal parametrelerinden yola çıkarak Yedi adalarla milli gövde arasında bir ilişki kurmanın zor bir girişim olmadığını kabul ediyor. Üçüncü parametreyi tamamlamak için yapılması gereken tek şey

Düşünce'yle örtüşen üç temel eğilimi ortaya çıkarmak üzereydi. Birincisi toprak bütünlüğüne odaklanıyordu, ikincisi düşünsel anlamda yeniden doğuşa vurgu yapıyordu, üçüncüsü ise devletin iç yapılanmasını içeriyordu. Bu üç eğilim bazen birbiriyle çatışıyor, bazen de temel hedefe ulaşmak için aralarında uyum sağlıyordu. Rangavis, hiçbir zaman bu üç eğilimden birini seçme yoluna gitmedi, ancak üçünün tek bir düşüncede toplama amacını savundu. Ona göre, iç düzenleme, devletin toprak bütünlüğü ve düşüncenin islah edilmesi, Yunanistan'ın Balkan coğrafyasında ve daha geniş anlamda Doğu dünyasında kararlı ve etkin bir rol oynamasını (ilk planda) sağlayacak temel koşuldu. Bakınız Haïdo Barkoula, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1830-1880): Αλυτρωτισμός και Διπλωματία* [Aleksandros Rizos Rangavis: Kurtarımcılık ve diplomasi], yayınlanmamış doktora tezi, Atina Ulusal Kapodistrias Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Halk Yönetimi Bölümü, Atina 2009.

olarak, dilin bölgesel İtalyan deyimlerinden arıtılması kalıyor.

Türkçe metinde, Antik Yunan kültürüne gönderme yok, ancak «Yedi adalar Venedik'ten sonra İngilizler himayesine geçip bir müddetten sonra bunlardan da Yunanistan'a teslim olalıdan beri gün be gün ecnebi lûgatlar terk olunarak, lisanları ıslah olmaya ve millet lisanı hey'etini kesb etmeye başlamıştır» cümlesi, bir siyaset adamı ve diplomat olarak Rangavis'in, helenizmin kültürel ve dilsel kimliğinin korunmuş olmasıyla kanıtlanan devamlılığına ilişkin görüşünü ortaya koyuyor.

Orijinal metinde, Kefalonya noterinin İtalyanca deyimlerle bezenmiş konuşma ustalığı okuru eğlendiriyor. Bunun benzeri İstanbullu yazar Dimitrios Vyzantios'un *Babilonya (Babil) ya da Bölgelere Göre Yunan Dilinin Bozulması* (1836) adlı kitabında Yedi adalı jandarmayla karşısındakilerin çeşitli yerel diller konuşmaları arasında da görülür.²² Türkçe çeviride, Yedi adalar lehçesinin kaybolmuş olması kaçınılmaz bir durum. Sadece Rangavis'in İyon adalarındaki Venedik egemenliğinin izlerini yansıtan dil kullanımı

22. 1840-1870 yılları arasında Atina, İzmir ve İstanbul'da Babilonya'nın 9 baskısı yapıldı. Yorumlanmış yeni Yunanca baskılar için, bakınız Kostas Biris, *H Βαβυλωνία του Δ. Βυζάντιου, Ιστορική και σκηνακή ανάλυσις* [Babilonya. D. Vyzantios. Tarih ve sahneleme açısından inceleme], Atina 1948. Dimitrios K. Vyzantios, *H Βαβυλωνία, α' και β' έκδοσις* [Babilonya, birinci ve ikinci yayın], Spiros Evangelatos yayını, Atina 1972, s. 1-76 ve Emmanouil N. Frangiskos, *Δ. Κ. Βυζάντιος και "Βαβυλωνία". Ερμηνευτικές δοκιμές και μαρτύρια βίον* [D. K. Vyzantios ve «Babilonya». – Bir Yaşamın Tanıklığı ve Yorumlanması Üzerine Denemeler], Atina 2008. Eserin kısa bir tanıtımı ve Karamanlı Hadji Mouratis'in (Hacı Murat) oğlu Kayserli Hadji Savvas (Hacı Savas) 'ın rolü için bakınız Evangelia Balta,

üzerine yorumu bu çeviride korunabilmiştir. Bu yorum, yazar için, yine daha önce belirttiğimiz gibi, 1850’li yıllardaki Yunan toplumunun bazı özelliklerine ve yaşadığı belirli olaylara değinerek ortak dilin ulusal bir kimlik oluşturmak ya da yeniden biçimlendirmekte bağlantı unsuru olduğunun vurgulanması adına bir fırsattır.

Anadolu’daki Türkçe konuşan Rum toplumu tarafından Karamanlıca yayımıyla 40 yıl sonra buluşan metindeki bu ideolojik tavır, onlara dolaylı yoldan da olsa Yunan dilinin öğrenilmesinin bir öncelik olduğunu anırtıyor. Çünkü Anadolu’da Türkçe konuşan bu Ortodoks nüfus, o devrin algılayışına göre, Yunan unsurunun bir parçasını oluşturmakta ve ulusal Yunan gövdesiyle bütünleşmek zorundaydı. Yunanlılar için, Türkçe konuşan Anadolu lular, tıpkı Yunanca konuşan Anadolu lular gibi eski zamanlardan beri Anadolu’da yaşayan ve Türk kavimlerinin bölgede görülmesinden sonra da yaşama tutunmuş bir helenizmin torunlarıydı. Zaten 1860’dan itibaren Anadolu luların «millileştirilme» süreci başlamıştı. Eğitim kurumları aracılığıyla, Türkçe konuşan Rumlar nihai hedefi onları helenleştirmek olacak biçimde Yunan dilinde eğitim alıyorlardı. Yazar Manouil Gedeon, bu süreci «1872’de ve ardından gelen yılda Türkiye’deki Rumlar arasında müthiş bir dernek kurma hareketi baş gösterdi» diye yorumluyor.²³

Takis Kayalis, *Mukavelat Muharriri*’nde iyiyle kötü ekleninde yer alan bir başka unsura dikkat çekiyor. Nanneto kontunun vasiyetnamesinin hak edilme üzerine kurulu erdemli bir miras olduğunu düşünüyor, sınıflar arasındaki

«Modern Yunan Komedisinde Karamanlı» *Toplumsal Tarih* 234 (Haziran 2013), s. 54-62.

23. Manouil Gedeon, *Αποσημειώματα ενός χρονολογράφου, 1800-1913* [Bir vakanüvisin notları], Atina 1932, s. 202.

farklıların bilincinde olan ve aynı zamanda Yunan toplumu içindeki değişimleri de görebilen Rangavis’in, bile bile *Mukavelat Muharriri*’nin kurgusunu kalıtsal bir aristokrasi ve yoğun toplumsal çatışmaların olduğu İyon adalarına oturttuğunu söylüyor.²⁴ D. Tziogas ise, yazarın yaşamından alınmış bir üçüncü unsur ortaya koyuyor.²⁵ O, *Mukavelat Muharriri* hikâyesinin Kefalonya’da geçmesinin tercihinin, yazarın o adada geçirdiği bir tatille bağlantılı olduğunu düşünüyor, 1829’da Venedik’ten Patras’a giderken yakalandığı şiddetli bir fırtına nedeniyle birkaç günü orada geçirmek zorunda kaldığını söylüyor. Hikâyede geçen Tapas ile kont Yerasimos’un Livatho’da karşılaşmasını, yazarın Nikolaos Metaxas’ın bu köyde bulunan evine yaptığı bir ziyarete bağlıyor. Bu olaylar, Rangavis’in Kefalonya halkının yurtseverliğini heyecanla dile getirdiği *Anılar* (Απομνημονεύματα) adlı kitabında anlatılıyor.²⁶

Karamanlıca baskı üzerine yorumlar

Hikâyenin Karamanlıca baskısı, Yunanca orijinaliyle kar-

24. Takis Kayalis, «Πατριδογνωσία, Ξενοτοπία και η ιστορία: Καλλιγάς και Ραγκαβής» [Kökenlerin kültürü, yabancı tarzlar ve tarih: Kalligas ve Rangavis], *Από τον Λεάνδρο στον Λουκή Λάρα: Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880* cildinde [Leandros’tan Lukis Laras’a: 1830-1880 döneminin düz yazı edebiyatı üzerine incelemeler], Heraklion, Panepistimiakes Ekdotis Kritis, 2012, s. 135-136.

25. Dimitris Tziogas, «Giriş», *Άλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, Δηγήματα* [Aleksandros Rizos Rangavis, öyküler], cilt 1, Christos D. Alexiou’nun yönetiminde, D. Tziogas’ın dilbilimsel yönetiminde, Atina, Kostas ve Eleni Ouranis Vakfı 1999, s. 9-129.

26. Aleksandros Rizos Rangavis, *Απομνημονεύματα* (Anılar), cilt 1, 1894, s. 218. Son basım Al. R. Rangavis, *Απομνημονεύματα* (Anılar), cilt 1-4, Atina, Bibliorama, 1999.

şılaştırıldığında bir takım farklılıklar gösteriyor.

İlkin, *Anatoli* gazetesindeki yayındaki bölüm sayısı Yunanca orijinalinden ve 1888 yılında yayınlanan ve karşılaştırmalı biçimde incelediğimiz Fransızca çevirisindeki bölüm sayısından daha az.²⁷ Orijinal eser 12 bölümden oluşurken Karamanlıca baskısında 8 bölüm bulunuyor, Türkçeye çevrilirken bazı bölümlerin birleştirildiği görülüyor.

Bu, iki metni birbirinden ayıran diğer bir özellik. Türkçe çeviride, bazı bölümlerin hacmi, hikâyenin önemli unsurları atlanmaksızın kısaltılmıştır. Roman kahramanlarının ruh haliyle ilgili ayrıntılı betimlemeler, bazı uzunca diyaloglar, mahkemelele ilgili duruşmanın ayrıntılı dö-kümü gibi kısımlar Türkçe çevirinin dışında bırakılmış ya da özet biçiminde verilmiştir. Karamanlıca çevirinin 1., 4. ve 7. bölümlerinin her biri orijinal metnin iki bölümünü birden kapsamaktadır. Birinci bölüm orijinalin 1. ve 2. bölümlerini, 4. bölüm (bu yeni oluşumdaki kaymalardan ötürü, orijinaldeki 5. bölüme denk gelmektedir) 5. ve 6. bölümleri, 7. bölüm orijinal metindeki 8. ve 9. bölümleri, kitabın tamamlandığı 8. bölüm ise Yunanca yayınındaki 11. bölümü kapsamaktadır. Yunanca baskıdaki son bölüm olan 12. bölüm ise, Karamanlıca baskıda yer almamaktadır.

Bu durum Yunanca metinle Türkçe metin arasındaki farklılığın üçüncü unsurunu oluşturmaktadır. Eksik olan 12. bölümde Tapas'ın Kefalonya'dan isyan halindeki Yunanistan'a kaçışı ve trajik sonu anlatılmaktadır. Deliliği başına vurmuş, paçavra giysiler içindeki Tapas, yaşadığı adanın karşısındaki Yunanistan topraklarındaki yollarda dolaşmakta ve kızı Marina'nın ölümüne neden olan kont Yerasimos'u lanetlemek-

27. Alexandre Rizo Rangabé, *Le notaire* (Étienne de Moüy tarafından Yunanca'dan çevrildi. *Revue internationale*'dan alıntı, 25 Nisan 1888).

tedir. Bu bölümde, Rangavis dramı kesin olarak çözümlemekte, deliliğin neden olduğu halüsinasyonlar nedeniyle görüldüğü kızının hayaletinin peşine takılan Tapas, kendini bir uçurumdan aşağıya atmaktadır.²⁸ Karamanlıca baskıda bu bölümün kaldırılmasının nedeni, Yunan İsyanı'na atıflarda bulunulması ve Tapas'ın delirdikten sonra günlerini geçirdiği karargâhta, Karaiskakis gibi silahlı birlik liderlerinin adlarının anılması olsa gerektir.

Orijinal metinde öykünün 1821 İsyanı ile başladığını da ayrıca not düşmemiz gerekir. Karamanlıca uyarlamada, hikâye 60 yıl önceye, yani *Anatoli* gazetesinde tefrika edildiği 1889 yılından 60 yıl önceki bir döneme oturtuluyor. Hikâyenin başlangıcı isyan sürecinin sona erdiği 1829 yılına taşınıyor böylelikle. Bundan ötürü, iki metin arasında bir başka ayrışma daha tespit ediliyor. Kuşkusuz, bu farklılaştırmada çevirmenin ya da gazetenin müdürü Evangelinos Misailidis'in müdahalesi söz konusu olmalıdır, bunun nedeni de metnin basımını engelleyebilecek olan sansür tehlikesinin gerçek tehdididir. Unutmayalım ki, bu öykünün yayın tarihi Abdülhamid'in basına ciddi bir sansür uyguladığı döneme denk düşmektedir.

Türkçe çeviriyle ilgili son bir gözlem Yunancadan Türkçeye yapılan aktarımda anonim çevirmenin uyguladığı ses uyarlaması hakkındadır. Buna örnek roman kahramanlarından Rodino'nun adıdır. Rodino Yunanca metinde Rodini ve Rodinis olarak geçmekte, Karamanlı çevirmen ise Rodini adını Türkçede kulağa daha uyumlu gelen Rodino adıyla de-

28. Bu dramda Shakespeare tarzı bir dil vurgusuna duyarlı olunmalı. Muhtemeldir ki, Rangavis bunu Kral Lear'den, ama tabii aynı zamanda Venedik Taciri ve Macbeth'den de ödünç alıyor. Öte yandan, bu eserleri Yunanca'ya da o çevirdi. Dikkatimi bu etkileşime çeken Danielle Morichon'a teşekkür ederim.

ğiştirir. Yine ilginç bir uyarılama ise özgün metinde «Bende olsa sana Krezüs'ün hazinesini verirdim» cümlesinde geçen Krezüs'ün (M.Ö. 595-547) Karamanlıca çeviride «Bende olsa sana Harun Reşid'in hazinesini verir idim» şeklinde Harun Reşid'le (763-809) yer değiştirmesidir.

O çağdaki çevirilerde sıradan bir olgu olarak, çevirmenin kimliği hiçbir yerde açığa çıkmamakta, kitabın adıyla bir arada anılmamaktadır. *Mukavelat Muharriri*'nin çevirmenin, *Anatoli* gazetesinin redaksiyon ekibinin üyelerinden ve Evangelinos Misaïlidis'in yakın çevresinden bir kişi olduğunu varsayıyoruz. Buradan yola çıkarak, matbaasında yayınlanan bazı eserlerin çevirisini yaptığını bildiğimiz Evangelinos Misaïlidis'in kendisinin bu eserin de çevirmeni olması muhtemeldir. Bir başka varsayım, *Mukavelat Muharriri*'nin, edebiyatla yakından ilgilenen oğlu Hristoforos tarafından çevrilmiş olmasıdır: Çünkü o hem düz yazı, hem şiir, hem de tiyatro üzerine üretmekte, aynı zamanda bir tiyatro topluluğunu da yönetmekteydi.²⁹

Mukavelat Muharriri'nin Türkçe çevirisinin yapılmasının, yani böyle bir girişime kitabın yayınlanışından kırk küsur yıl sonra girişilmesi ve 1889-1890 yıllarında *Anatoli* gazetesinde tefrika edilmesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nda o dönemde cereyan eden olaylarla ilgisinin olup olmadığını bilmiyoruz. Bu nedenle bunun üzerine bir takım varsayımlar üretmekten başka bir şey yapamıyoruz. Bunlardan biri, büyük olasılıkla, kitabın Türkçe çevirisinin Aleksandros Rizos Rangavis'in «*Tüm Yapıtları*»nın Yunanca yayınının tamamlanmasıyla ilintili olmasıdır, çünkü bu eserlerin bütünü 19 cilt halinde ve 1874 ile 1889 yılları

29. Christophoros E. Misaïlidis, *Η Προποπριλιά: Κομειδύλιον εις πρόξιεις τρεις* [Nisan Bir: üç bölümlük komik idil]. Yorgos Misaïlidis'in müzikleriyle, 1896.

arasında yayınlanmıştır. Öne çıkan bir başka varsayım ise, Türkçe baskının ve gazetede tefrika ediliş sürecinin kitabın Fransızca çevirisinin 1888 yılının nisan ve mayıs aylarında *Revue internationale*'de tefrika edilmesi, böylece eserin yeniden gündeme gelmesiyle bağlantılı olabileceğidir. Ne olursa olsun, Fransızca ve Karamanlıca baskıları karşılaştırdığımızda, Fransızca olanın Yunanca aslına tamamen sadık olduğunu, Karamanlıca yayının ise Fransızca çeviri ile herhangi bir ilintisi olmadığını görüyoruz. Ayrıca, Fransızca metinde, sadece Fransız ve İtalyan dillerinin hısımlığı olanak tanıdığı için, noter Tapas'ın konuştuğu Yedi adalar Yunancasında İtalyanca deyimler korunurken, Türkçe çeviride, bu dildeki okur yapısının farklılığı nedeniyle bu mümkün olmuyor.

Mukavelat Muharriri'nin Karamanlıca çevirisinin bağımsız bir kitap olarak yayınlanıp yayınlanmadığını da bilmiyoruz. Bugüne kadar böyle bir örnek elimize geçmedi. Tefrika edilen birçok roman gibi, onun da böyle bir baskısının olmaması muhtemeldir. Bununla birlikte, tefrika halinde de olsa, baskının sayfalarının numaralandırılmış olduğunu görüyoruz. Her bir tefrika numara taşıyan ikili sayfalardan oluşuyor ve 16'lık bir formaya denk düşüyor. Nitekim, her forma değişiminde, numarasının not edildiği görülüyor. Karamanlıca metnin tamamı, 104 sayfadan oluşuyor, bu da tipografik ölçüde 6,5 formaya denk geliyor. Başlık ve giriş sayfaları da dahil edildiğinde, kitabın 7 formayı aşmayan bir hacimde olduğu söylenebilir.

Aleksandros Rizos Rangavis, 1869-1871 gibi kritik tarihler boyunca İstanbul'da Yunanistan Büyükelçisi olarak görev yaptı; iki ülke arasında çözüme ulaşamamış başka sorunların yanında Bulgar Eksarhlığının kurulmasının önüne geçmek gibi bir sorun da vardı. *Anılar* adlı kitabının bu olaya ayrılan bölümünde, yazar Bulgar sorununun alevlenmesi ve Hristi-

yan aleminde baş gösteren şizmatik (bölünme taraftarları) ve anti-şizmatik kargaşasıyla ilgili fazla ayrıntıya girmiyor, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda basına uygulanan kısıtlamalara ve bu sorunun tetiklediği daha derin sorunsallara da herhangi bir yorum getirmiyor. Bu dönem Evangelinos Misailidis'in Patrikhane'de yapılan ulusal meclis toplantılarından dışlandığı dönemdir ve az sonra *Anatoli* gazetesi, *Mikra Asia yani Anatoli* (Μικρά Ἀσία Γιά νη Ἀνατολή, türkçesi: *Küçük Asya yani Anadolu*) adıyla yeniden yayınlanmaya başlayana kadar, yayın hayatına ara verecektir.³⁰ Rangavis'in Evangelinos Misailidis'i tanıdığı hemen hemen kesindir: Zaten Bulgar sorununa yaklaşımları da aynı yöndedir. Rangavis, Patrikhane'nin yıllar öncesinden Slav dilini ve Bulgar toplumunun dini liderlerini tanımak zorunda olduğunu düşünmektedir, çünkü bu durum onları hoşnut kılacak ve sorun ortadan kalkacaktır.³¹

E. B.

(Türkçe çeviri: Bülent Berkman)

30. Anatoli gazetesi Türk sansürünün dayatmasıyla 11.8.1873 tarihinde yayınına son verdi, aynı kaderi Bulgar gazetesi *Turtsiya* ve Ermeni gazetesi *Seda-i Hakikat* ile paylaştı, yayının durdurulmuş gerekçesi 27 Temmuz / 9 Ağustos 1873 tarihinde yayınlanan «Şizmanın iptal edilmesi ve Bulgar Eksarhlığı ile uzlaşma» adlı yazıydı. Burada Patrikhane'nin Şizma'ya ilişkin iptal etmiş olduğu söylenen "Sinod şartı"nın ulus için zararlı ve tehlikeli olacağı gerekçesiyle iptali olumsuz bir şekilde eleştiriliyordu. Bulgar sorununun alevlendiği ve İstanbul'da ve Anadolu'daki Kapadokyalılar arasında kargaşanın başladığı dönem için bakınız Evangelia Balta, «Bulgar Sorununun Yaşandığı Dönemde Mikra Asia yani Anatoli», *Gerçi Rum İsek de, Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz. Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar* cildinde, s. 277-311.

31. H. Barkoula, s. 144.

ALEXANDROS RIZOS RANGAVIS

LE NOTAIRE

ALEXANDROS RIZOS RANGAVIS

LE NOTAIRE

Éditeurs
Evangelia Balta et Niki Stavridi

THE ISIS PRESS
ISTANBUL

lement vu le jour³. Il a été traduit aussi en allemand et en français dans les années 1880-1890⁴. Le fait qu'il soit toujours lu et l'influence attestée qu'il a exercée sur les générations ultérieures sont un témoignage sans appel et une réponse catégorique adressés à ceux qui se demandent s'il vaut aujourd'hui la peine de lire ces vieux récits. Il s'agit une agréable lecture dont l'intrigue nous ramène au monde familier de la narration traditionnelle. Aristotelis P. Kour-

INTRODUCTION

Le Notaire d'Alexandros Rizos Rangavis parut pour la toute première fois en avril 1850, dans le premier numéro de la revue *Pandora* (Πανδώρα)¹, périodique littéraire encyclopédique fondé par le Phanariote Alexandros Rizos Rangavis, Nikolaos Dragoumis, Konstantinos Paparrigopoulos et Ch. A. Doukas, en décembre 1849. On peut considérer *Le Notaire* comme un récit historique et social, un roman sentimental mais aussi policier dont le dénouement récompense l'attente angoissée du lecteur². Il joint l'utile à l'agréable, l'aventure à l'exposition des problèmes sociaux. Ce n'est d'ailleurs pas un hasard si, un an après la publication du *Notaire*, une adaptation théâtrale a éga-

1. *Πανδώρα* [Pandora], t. 1 (1850-51), n° 1 (1 avril 1850) à n° 4 (15 mai 1850), p. 1-9, 25-30, 49-57, 73-81.

2. Stratos Myrogiannis, « Από τον Ραγκαβή στον Βιζυηνό ή από τις ιστορίες μυστηρίου στην αστυνομική πλοκή » [De Rangavis à Vizyinos ou Des histoires de mystère à l'intrigue policière], in: Konstantinos Dimadis (éd.), *Ο ελληνικός κόσμος από την εποχή των Διαφωτισμού στον εικοστό αιώνα* [Le monde grec de l'époque des Lumières au xxe s.], t. I. Athènes, Hellinika Grammata, 2007, p. 607-626.

3. *Ο Συμβολαιογράφος Τάπας*. Δράμα εις τρεις πράξεις. Μεταποιηθὲν ἐκ τινος διηγήματος Ὑπὸ Λεωνίδα Β. Παπαγεωργοπούλου. Μέ τινας ἀναγκαίας καὶ ὠφελίμους προσθήκας. Ἐν Ζακύνθῳ, Τυπογραφεῖον Ὁ Παρνασσός Σεργίου Χ. Ραφτάνη. 1851 [Le notaire Tapas. Drame en trois actes. Adaptation d'un récit en prose par Leonidas V. Papagiorgopoulou. Avec quelques additions nécessaires et utiles. À Zante, imprimerie « Le Parnasse » de Sergios Ch. Raf-tanis. 1851]. Des représentations furent données à Constantinople en 1860 και 1863, voir Chrysothemis Stamatopoulou-Vasilakou, *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19ο αι.* [Le théâtre grec à Constantinople au XIXe s.], t. 1 : *Ιστορία, δραματολογία, θιάσοι, ηθοποιοί, θέατρα* [Histoire, répertoire, troupes, acteurs, théâtres], Athènes : Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών [Nouveau Cercle des Constantinopolitains], 1994. 455p. *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αι.* [Le théâtre grec à Constantinople au XIXe s.], t. 2 : *Παραστάσεις* [Représentations], Athènes, Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών [Nouveau Cercle des Constantinopolitains], 1996. 572p.
4. *Der Noter von Argostoli, von A. R. Rangabé*, 1877 et 1879 (Otto Janke), 107 S. et *Der Noter von Argostoli. Leila. Zwei Novellen von A.R.R.*, 1888, 4 Bl. 288 S. Les traductions françaises ont paru dans le livre *Le notaire d'Argostoli*, éditeur B. Wolowski, Vienne (s.d. d'édition) et le feuilleton *Le notaire* (traduit du grec moderne par Étienne de Motüy. Extrait de la *Revue internationale* (25 avril 1888). Un exemplaire du dernier titre a été retrouvé dans la bibliothèque de l'Université de Princeton et je remercie ma jeune consœur Marijanna Misevic de nous avoir aimablement fourni une copie du journal.

tidis rapporte que, quand on demandait à Rangavis à quoi servaient les récits qu'il écrivait, sa réponse était qu'ils étaient destinés « au simple agréable des lecteurs ». En outre, l'avis de Kourtidis est que *Le notaire* constitue l'ouvrage le plus génial de Rangavis⁵. De tous les récits de Rangavis, c'est celui qui a été l'objet des plus nombreuses louanges et qui domine numériquement dans les réimpressions des œuvres de l'auteur après les années 1960, lorsque le public l'a redécouvert⁶. C'est exactement en raison de cette récente réévaluation et de ce renouveau de l'intérêt que la télévision grecque a porté *Le Notaire* à l'écran dans une adaptation en feuilleton en 1979-1980. Nous avons compté sept éditions grecques du *Notaire* réalisées entre 1991 et 2011. En 2017, l'ouvrage a circulé pour la première fois en anglais⁷.

a. La fiction

Il s'agit d'une histoire d'amour, d'intrigues, de meurtre

-
5. Aristotelis P. Kourtidis, *Διαλέξεις περί των Ελλήνων διηγηματογράφων. Το ελληνικό διήγημα μέχρι της επανάστασης. Ο Αλέξανδρος Παγκαβής ως διηγηματογράφος* [Conférences sur les écrivains grecs auteurs de récits. Le récit en Grèce jusqu'à la Révolution. Alexandros Rangavis aut auteur de récits], Athènes, éd. Michail Zikakis, 1921, p. 33 et 38.
 6. En 1963 *Le Notaire* est publié aux éditions Galaxias (Athènes). Sur Rangavis, voir ce qu'en dit Apostolos Sahinis, *Παλαιότεροι πεζογράφοι, Α. Ρ. Παγκαβής, Δ. Βικέλας, Γ. Βιζυηνός, Κ. Παλαμάς, Γ. Βλαχογιάννη* [Prosateurs plus anciens. A. R. Rangavis, D. Vikelas, G. Bizyinos, K. Palamas, G. Vlachogiannis], Athènes, Hestia 1989, p. 39-41.
 7. Alexandros Rizos Rangavis, *The Notary*, translated by Simon Daragh, Athens, Aiora 2017.

abominable qui s'achève sur une fin heureuse. Tout se passe à Céphalonie. Le personnage principal du récit est Tapas, notaire à Argostoli, qui a fiancé sa fille Marina à Gérasimos, le neveu du vieux comte Nanettos que ce dernier a déshérité lorsqu'il a découvert son caractère dévoyé. Le comte Nanettos désigne alors comme son héritier son secrétaire Rodinos, qui est amoureux d'Angéliki. C'est la fille de Voratis, un homme que le comportement criminel de Gérasimos a ruiné. Quand Tapas apprend ce qui s'est passé, il incite Gérasimos à persuader son oncle de modifier le testament coûte que coûte. Gérasimos contraint donc son oncle à signer un faux testament puis le tue. Or tous les indices font porter les soupçons sur Rodinos, qui est arrêté et emprisonné. Au procès, il est déclaré coupable et condamné à la mort par pendaison. Entre temps, Gérasimos a disparu, le temps que s'apaise la rumeur suscitée par le meurtre de son oncle, mais ainsi qu'on l'apprend par la suite, il s'apprête simultanément à épouser une riche héritière. C'est alors que Tapas engage sa fille Marina, qui est affligée de la disparition de Gérasimos, à aller rendre visite à son amie Loukia, fille du comte Canninos, afin de divertir son chagrin. Là, Marina apprend que son amie va bientôt se marier et découvre que le promis n'est autre que Gérasimos. Désespérée par la trahison de celui qu'elle aime, elle s'empoisonne. Tapas, qui a décidé de venger la mort de sa fille, fait venir Gérasimos dans sa demeure à la campagne et l'empoisonne à son tour. Ensuite, il envoie une lettre au procureur général dans laquelle il explique toute l'affaire et révèle l'innocence de Rodinos. Ce dernier est sauvé *in extremis* de la potence et épouse sa bien-aimée Angeliki, tout en devenant l'héritier du comte Nannetos. Tapas trouve refuge en Étolie-Acarnanie, sur le rivage du continent en face de Céphalonie, où il meurt dans la démence.

L'intrigue est extrêmement intéressante et Tapas constitue l'un des caractères les plus aboutis de la prose grecque du XIXe siècle. Les personnages de l'histoire, comme dans la majorité des récits de Rangavis, sont les vecteurs de la vertu et du mal. Tapas et Gérasimos sont les méchants mis en regard des bons, Rodinos et Voratis. Litsa Hatzopoulou, spécialiste de l'œuvre de Rangavis⁸, souligne des maladresses psychologiques chez les personnages : la bonté et la naïveté du héros positif Rodinos vont au-delà du possible, et les personnages féminins de Marina et d'Angeliki sont excessifs dans l'expression de leur amour et de leurs sentiments. Pourtant, ces traits de caractère s'accordent avec l'intrigue et sont en harmonie avec la charge mélodramatique et les contrastes moraux du récit. Ainsi la naïveté et l'innocence de Rodino sont-elles imposées par la nécessité de restituer le caractère désintéressé, noble et vertueux qu'exige la ligne directrice de l'ouvrage. D'autre part, sans les réactions passionnées dictées par les sentiments, particulièrement dans le cas de Marina, il serait difficile de justifier son suicide. Les caractères ont donc été façonnés pour servir la confection de l'histoire et, ainsi que le montre sa résistance au temps, il s'agit d'un récit bien campé, qui aiguise l'intérêt du lecteur jusqu'à aujourd'hui.

Rangavis, suivant le rythme qu'il veut conférer au déroulement de l'histoire et aux informations qu'il veut donner au lecteur, use des moyens appropriés, adoptant tantôt l'alternance des temps, tantôt celle des personnages. La division du récit en chapitres facilite également l'alternance de la focalisation narrative. Dans le premier chapitre, c'est

8. Litsa Hatzopoulou, *Αλέξανδρος Ρίζος Παγκαβής: Ένας στρατευμένος στον 19^ο αιώνα* [Alexandros Rizos Rangavis : un écrivain engagé au XIXe s.], Athènes, Topos, 2009.

le couple Rodinos/Tapas qui domine, dans le deuxième, celui de Marina et de Gérasimos, dans le troisième, celui de Rodinos et d'Angeliki. Le quatrième présente le crime. Afin de conserver le fil de l'histoire et d'entretenir l'intérêt du lecteur sans négliger les personnages principaux, certains chapitres commencent en annonçant le renversement de la focalisation. Ainsi, en usant de retours en arrière, le récit parvient à suivre tous les personnages. L'intrigue atteint son apogée lorsque Rodinos est condamné, et c'est à ce moment précis que le dénouement se met en marche. Rangavis fait partie des premiers romanciers grecs à avoir manié si habilement le temps narratif en supprimant la linéarité. Mais, extrêmement prudent, il en évite les ruptures. Il relie au bon moment les retours en arrière à ce qui vient après, aidant ainsi le lecteur à rétablir la stabilité temporelle en usant de phrases d'appel telles que « Un mois et demi s'était de nouveau écoulé ... »⁹. Rangavis sait raconter, camper des histoires, apprendre de ses lectures d'œuvres européennes. C'est ainsi qu'Alexis Politis discerne un grand nombre de similitudes entre *Le Notaire* et *La Rabouilleuse* (1842) d'Honoré de Balzac¹⁰.

b. Événements historiques et éléments du réel dans le récit

Tout d'abord, deux mots sur le cadre historique qui va nous aider à mieux saisir certains aspects du récit.

9. Voir le *début* du chapitre IX du roman.

10. Alexis Politis, *Η ρομαντική λογοτεχνία στο Εθνικό κράτος 1830-1880. Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, πνευματική κίνηση, αναγνώστες* [La littérature romantique dans l'État national 1830-1880. Poésie, prose, théâtre, vie intellectuelle, lectorat], Éditions universitaires de Crète, 2017, p. 145.

D'une part, les événements de 1848¹¹ et les troubles qui avaient éclaté à Céphalonie obligèrent les Anglais qui administraient les îles Ioniennes depuis 1817 à accorder la liberté de la presse et des droits constitutionnels. Le réveil sociopolitique des Heptanésiens lors des années cruciales 1780-1815 se transforme au cours des trente premières années de la domination anglaise en mouvement radical et national de démocratie libérale, imprégné de fort anthropocentrisme. Son but est de mettre un terme à la domination étrangère dans les îles Ioniennes et de travailler à la formation démocratique et sociale de la république grecque¹². La question de l'union des îles Ioniennes à la Grèce, qui aura lieu finalement en 1864, se trouvait alors sur l'avant-scène. Cette actualité politique a dû être la raison principale de Rangavis, qui lui a fait choisir Céphalonie comme lieu du récit.

D'autre part, il fait parler le personnage principal, le notaire Tapas, dans l'idiome heptanésien en usant de nom-

11. Miranda Paximadopoulou-Stavrinou, *Οι εξεγέρσεις της Κεφαλονίας κατά τα έτη 1848 και 1849* [Les insurrections à Céphalonie au cours des années 1848 et 1849], Athènes 1980. Pour l'approche historique de la question, voir l'étude de Elli Skopetea, « 1848 : Ευρωπαϊκή Επανάσταση και ελληνικές ιστοριογραφικές αδράνειες (με αφορμή δύο μελέτες) » [1848 : la Révolution européenne et les inerties historiographiques grecques (à l'occasion de deux études)], *Mnimōn* 11 (1987), p. 287-310.

12. Voir Maria A. Kotina, *Το ριζοσπαστικό κίνημα στα αγγλοκρατούμενα Επάνησα (1848-1864). Το ριζοσπαστικό Επανεθνικό κίνημα, οι ιδεολογικές καταβολές του* [Le mouvement du radicalisme dans les îles Ioniennes sous domination anglaise (1848-1864). Le radicalisme heptanésien, ses origines idéologiques], Athènes, Papazisis 2014, avec présentation et commentaire de la bibliographie se rapportant au sujet.

breux italianismes ; ce faisant, il rappelle aux lecteurs les luttes des îles Ioniennes, qui visaient tout d'abord à l'émancipation populaire et à la justice sociale, en faveur du remplacement de la langue italienne, incompréhensible au peuple car c'était la langue des tribunaux et de l'administration¹³. Ces éléments du réel constituent un outil entre les mains de Rangavis, figure politique et intellectuelle, afin d'exposer ses vues sur la renaissance spirituelle de l'hellénisme, condition indispensable à la complétion nationale et politique de l'État grec nouvellement créé¹⁴.

13. Dans le chapitre où il décrit le processus de l'audition par le juge lors du procès de Rodinos, Rangavis aura aussi l'occasion de se référer à l'usage de la langue italienne au tribunal, et de souligner l'injustice subie par l'accusé qui, ne comprenant pas l'italien, ne pouvait pas suivre ce qui se passait et ne pouvait se défendre dans un procès où se jouaient son honneur, sa fortune, sa vie.

14. L'effort des hommes politiques et des intellectuels de réaliser la vision de l'État-nation a suscité trois tendances fondamentales, suivant le contenu politique que chacun conférait à la Grande Idée. La première se concentrait sur la complète expansion territoriale, la deuxième mettait l'accent sur la renaissance spirituelle, tandis que la troisième concernait l'organisation interne de l'État. Ces trois tendances étaient tantôt en conflit tantôt allaient de conserve vers le but principal. Rangavis ne choisit jamais l'une des trois, mais il tenta de les réunir en une seule. Il considérait que la réorganisation interne, la complétion territoriale de l'État et le redressement spirituel étaient la condition fondamentale qui conduirait la Grèce à exercer un rôle déterminant (et de premier plan) dans les Balkans, mais aussi plus largement en Orient. Voir Haïdō Barkoula, *Αλέξανδρος Ρίζος Παγκαβής (1830-1880): Αλυσωτισμός και Διπλωματία* [Alexandros Rizos Rangavis : irrédentisme et diplomatie], thèse de doctorat inédite, Département de Science politique et d'Administration publique de l'Université nationale et capodistrienne d'Athènes, Athènes 2009.

Après 1850, époque de publication du *Notaire*, ces conceptions vont être systématisées pour constituer le noyau idéologique de la politique irrédentiste de l'État grec dans les décennies à venir. La vision de la formation d'un État-nation constitue l'essence de la « Grande Idée » portée par les hommes politiques et les intellectuels au cours de la seconde partie du XIXe siècle ; il s'agissait d'assimiler l'identité de l'État grec à celle de la nation grecque par la fusion de toutes les populations considérées comme grecques dans les limites de l'État hellénique. La langue est également mise au service de cette priorité politique.

C'est ainsi que l'on interprète le fait que l'histoire du *Notaire* s'ouvre sur un commentaire de la situation linguistique des îles Ioniennes, qui qualifie la langue de « plus noble des connaissances nationales » et les Heptanésiens de « descendants d'Ulysse »¹⁵. Il est absolument évident que Rangavis envisage la continuation et la pureté de l'hellénisme comme un fait indubitable. Il limite l'influence de la domination vénitienne au langage. C'est pourquoi il considère que renouer les liens de l'Heptanèse avec le tronc national n'est pas une entreprise difficile, étant donné que sont déjà acquis les deux paramètres national et religieux de l'union. Reste seulement à purifier l'idiome de ses italianismes afin de remplir les conditions du troisième paramètre. Dès le premier paragraphe du récit, ces références marquent les conceptions de Rangavis, homme politique et diplomate, sur la continuation de l'hellénisme au cours des siècles, prouvée par la conservation de son identité culturelle et linguistique. Les commentaires de Rangavis sur l'usage de la langue italienne dans les îles Ioniennes, ves-

15. Voir le chapitre I du roman.

tige de la domination vénitienne, étaient ainsi pour l'auteur une façon de signifier que la langue commune était un élément de cohésion afin de refaçonner ou de fabriquer une identité nationale. Dans l'original, la verve du notaire céphalonien remplie d'italianismes divertit le lecteur tout comme la langue du gendarme heptanésien face aux patois des autres personnages dans l'ouvrage populaire *Babylone ou la corruption de la langue grecque suivant les lieux* de l'auteur constantinopolitain Dimitrios Vyzantios (1836)¹⁶. Dans les traductions françaises que nous commenterons plus bas, cet élément dialectal heptanésien a été conservé.

Takis Kayalis distingue également dans le *Notaire* un autre élément idéologique. Il considère que le testament du comte Nanettos est une façon de mettre en avant la succession vertueuse, fondée sur le mérite, tout en affirmant que Rangavis, qui avait pleine conscience des distinctions de classe mais aussi des remaniements qui allaient s'opérer dans la société grecque, situe sciemment l'action du *No-*

16. Au cours des années 1840-1870 furent effectuées à Athènes, Smyrne et Constantinople 9 éditions de la *Babylone*. Pour de nouvelles éditions grecques commentées, voir Kostas Biris, *H Βαβυλωνία του Δ. Βυζάντιου. Ιστορική και σκηνική ανάλυσις* [La *Babylone* de D. Vyzantios. Analyse historique et scénique], Athènes 1948. Dimitrios K. Vyzantios, *H Βαβυλωνία, α' και β' έκδοση* [La *Babylone*, première et seconde édition], éd. Spyros Evangelatos, Athènes 1972, p. 1-76 et Emmanouil N. Frangiskos, *Δ. Κ. Βυζάντιος και "Βαβυλωνία". Ερμηνευτικές δοκιμές και μαρτύρια βίου* [D. K. Vyzantios et « *Babylone* ». Essais d'interprétation et témoignages d'une vie], Athènes 2008. Pour une brève présentation de l'oeuvre et du rôle du karamanli *Kayserli* Hadji Savvas, fils de Hadji Mouratis, voir Evangelia Balta, « Modern Yunan Komedisinde Karamanli » *Toplumsal Tarih* 234 (Haziran 2013), p. 54-62.

taire dans les îles Ioniennes où il y avait une noblesse héréditaire et des conflits sociaux déclarés¹⁷. À son tour, D. Tziovas vient ajouter un troisième élément puisé cette fois-ci à la vie de l'auteur¹⁸. Il établit une relation entre le choix de situer l'intrigue du *Notaire* à Céphalonie et le séjour de l'auteur dans l'île, contraint par une tempête d'y demeurer quelques jours lors du voyage qui l'amenait de Venise à Patras en 1829. Il relie également la rencontre de Tapas et du comte à Livathô à la visite de l'auteur à la maison de Nikolaos Metaxas qui se trouve dans ce village. Ces événements sont relatés dans les *Mémoires* (*Απομνημονεύματα*) de Rangavis, dans lesquels l'auteur confie en outre l'émotion qu'avait fait naître en lui le patriotisme des habitants de Céphalonie¹⁹.

Commentaires sur les deux traductions françaises

Ainsi que nous l'avons mentionné ci-dessus, il existe deux traductions françaises du roman *Le notaire*.

17. Takis Kayalis, «Πατριδογνωσία, ξενотоπία και η ιστορία: Καλλιγάς και Ραγκαβής» [Culture des origines, modes étrangères et l'histoire: Kalligas et Rangavis] dans le volume *Από τον Λεάνδρο στον Λουκή Λάρα: Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880* [De Léandre à Loukis Laras: études sur la prose de la période 1830-1880], Irakleio-Crète, 2012, p. 135-136.

18. Dimitris Tziovas, « Introduction », *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, Διηγήματα* [Alexandros Rizos Rangavis, récits], t. 1, sous la direction de Christos D. Alexiou, direction philologique de D. Tziovas, Athènes, Fondation Kostas et Eleni Ouranis 1999, p. 9-129.

19. Alexandros Rizos Rangavis, *Απομνημονεύματα* [Mémoires], t. 1, 1894, p. 218. Dernière édition Al. R. Rangavis, *Απομνημονεύματα* [Mémoires], t. 1-4, Athènes, Bibliorama, 1999.

La première est comprise dans le volume *Contes et Nouvelles* par A. R. Rangabé, *Traduction du grec autorisée par l'auteur, Tome I, Bibliothèque du Messenger de Vienne, Eschenbachgasse, Nr. 14, Vienne. Éditeur: B. Wolowski*²⁰. Dans le même volume sont publiés deux autres récits de Rangavis: *Gloomymouth* et *Les deux sœurs*. Le titre est, dans cette édition, *Le notaire d'Argostoli*. En revanche, la traduction a été approuvée par l'auteur, ainsi que le souligne le titre. Nous considérons au départ qu'il s'agissait de la première traduction: en effet nous nous fondions sur l'annonce imprimée sur le feuillet de titre du roman *Le prince de Morée* (1873) qui annonçait les publications à venir de A. R. Rangavis. Pourtant, grâce aux recherches que nous avons menées sur le Net, nous avons repéré, à la Bibliothèque Nationale de Pologne, des numéros du *Messenger de Vienne* édité par Bronisław Wołowski. Dans les numéros de l'année 1876, *Le notaire d'Argostoli* a été publié en feuilleton, à compter du 12 septembre 1876. Malheureusement, ces numéros présentent des lacunes et le texte ne peut être rétabli dans son intégralité. Le dernier feuilleton du récit, le 22e, fut imprimé dans le numéro du 31 octobre 1876. Les textes parus en feuilleton et leurs correspondants publiés dans le volume *Contes et nouvelles* sont semblables, les italianismes étant expliqués en note. Nous supposons que, après sa parution en feuilleton dans le *Messenger de Vienne*, le récit fut publié dans *Contes et nouvelles* à la fin de l'année 1876. Ce volume est dédié à Konstantinos Zappas, qui a dû apporter une contribution financière à l'édition. À la page 3 se trouve la note suivante qu'A. R. Rangavis adressait à l'éditeur B. Wołowski:

20. Bronisław Wołowski était un journaliste socialiste polonais membre de l'Internationale. Il publiait à Vienne le journal *Messenger de Vienne* en français et fut l'auteur de divers ouvrages.

Monsieur,

Vous me demandez mon autorisation pour dédier la traduction de mes *Nouvelles* à M. C. Zappas; non seulement je vous y autorise, mais je vous remercie d'avoir eu cette pensée. Le nom d'un homme généralement connu par son noble patriotisme honorera tout livre qui en sera orné.

A. R. RANGABÉ

Au début du volume se trouve aussi une note sur l'œuvre philanthropique effectuée par les frères Evangelis et Konstantinos Zappas²¹ à l'égard des frères de leur Nation : elle a probablement été rédigée par A. R. Rangavis qui, au cours de son exercice en tant que ministre des Affaires étrangères, était entré en contact avec des Grecs de l'étranger au sujet de l'érection d'établissements d'utilité publique. Le texte se clôt sur une référence à l'école de filles « Zappion » à Constantinople :

Quel plus splendide témoignage pouvons-nous en donner que le *Zappion*, ce magnifique établissement pour les jeunes filles, que M. C. Zappas vient de fonder à Constantinople et qu'il a doté de qua-

21. Evangelos Zappas, né en 1800 à Mega Lambovo près de Tepelen (Empire ottoman) et mort le 19 juin 1865 dans la Principauté de Valachie, était un entrepreneur et philanthrope grec qui vécut en Valachie la plus grande partie de sa vie. Il tenta de rétablir les Jeux Olympiques avant Pierre de Coubertin. Constantin Zappas (1814, Mega Lambovo – 1892, Mantes-la-Jolie, France) fut nommé directeur du Comité olympique de ce qu'on appela les « Jeux Olympiques de Zappas », compétition grecque d'athlétisme qui se tint en 1859, 1870 and 1875, et qui fut le concours précurseur des Jeux Olympiques modernes. En outre, il finança l'érection d'un certain nombre d'écoles grecques et d'établissements d'éducation, ainsi que des écoles de filles situées à Constantinople et dans des villes d'Épire et de Thessalie.

rante milles francs de rente annuelle. Par sa direction, par ses succès, par l'ensemble de son installation, le *Zappion* fait honneur à la nation hellénique tout entière.

Tels ont été, tels sont aujourd'hui les Zappas. Nous n'avons rien ajouter.

La traduction française de l'édition de B. Wołowski suit fidèlement l'original grec et ne s'en différencie qu'à deux endroits: dans la traduction française, le début du chapitre IV a été intégré au chapitre III, et les chapitres VIII et IX du texte ont été fondus dans le chapitre VIII. Par conséquent, le récit de la traduction française est constitué de XI chapitres au lieu des XII de l'original grec.

*

La seconde traduction française du *Notaire* fut publiée en deux feuillets dans le 18e tome de la *Revue internationale* de 1888, éditée à Rome. Son traducteur était Étienne de Moüy (1868-1943), fils de Charles Louis Stanislas, comte de Moüy (1834-1922), diplomate de carrière, littérateur et critique littéraire, qui collaborait à de nombreux journaux et revues de l'époque. Nous n'avons pas repéré d'autres éléments de la biographie d'Étienne que les dates de sa naissance et de sa mort. Nous supposons que, très probablement, il accompagna son père en 1880 à Athènes et qu'il y apprit le grec. En effet, Charles de Moüy fut envoyé à la légation de France à Athènes, où il occupa une place privilégiée dans la société athénienne, grâce à la sympathie qu'il sut inspirer à la Nation grecque, ce dont témoigne une série de lettres restées fameuses (*Lettres athéniennes*). Étienne de Moüy publia la traduction du *Notaire* quand son père était ambassadeur à Rome. Sa traduction, ainsi que nous l'avons constaté, suit fidèlement l'original, à la seule exception de quelques phrases italiennes qui se rencontrent

dans le texte grec et qui, quand elles ne sont pas particulièrement familières, ne sont pas conservées telles quelles et sont traduites dans le texte français. Elles ne sont pas données en note, contrairement à la tactique adoptée par B. Wołowski. La langue de la traduction d'É. de Moüy est plus simple et quotidienne, et le tutoiement est utilisé dans les dialogues entre familiers, comme dans le texte de Rangavis. Les expressions italiennes sont transcrites différemment dans les deux traductions. Nous donnons en exemple ci-dessous des italianismes extraits du chapitre VI tels qu'ils ont été formulés dans les deux traductions françaises d'É. de Moüy (É de M) et B. Wolowski (BW).

(É de M)	(BW)
L'onorevole signor	L'onorable signor
L'estimabile signor	Respettabile signor
Il prezioso signor	Il prezievole

Dans l'édition qui suit, nous avons préféré insérer dans notre volume la traduction d'Étienne de Moüy.

Quelques mots sur l'auteur du Notaire, Alexandre Rizos-Rangavis (1809-1893)

Je suis phanariote de par mon origine. C'est par cette phrase que l'auteur du *Notaire* débute ses *Mémoires* (Απομνημονεύματα, 1894). Il est né dans le quartier d'Arnaoutkoï à Constantinople, et il a grandi à la cour du prince de Valachie Alexandros Soutsos, où officiait son père, Iakovos Rizos Rangavis. Le mouvement révolutionnaire qui éclata dans les principautés danubiennes en 1821, sous le commandement d'Alexandros Ypsilantis, contraignit la famille à se réfugier en Russie. En 1829, après des études à

l'école militaire de Munich, il s'installa en Grèce afin de servir tout d'abord dans l'armée, puis comme employé supérieur dans divers services et ministères du nouvel État grec, jusqu'à ce que son statut d'hétérochtone y mît fin. En effet, il fut la victime de l'antagonisme qui sévissait entre autochtones et hétérochtones et qui s'intensifia avec la formation de l'État grec, en raison du fossé culturel, social et économique qui les séparait. Cette antipathie prit la forme d'un préjugé chauvin et culturel que cultivaient ceux qui étaient nés sur le sol grec envers ceux qui avaient vu le jour sur le sol étranger, jouissaient d'une meilleure éducation, étaient souvent aisés et qui, naturellement, avaient été élevés à l'occidentale. Mais Alexandros Rizos Rangavis retourna rapidement au service actif, en raison de ses capacités mais surtout des inévitables besoins de l'État grec en cadres instruits dans la machine étatique. Il fut donc professeur d'archéologie à l'Université d'Athènes (1844-1867), ministre des Affaires étrangères (1856-1859), ambassadeur aux États-Unis (1867-1868), à Constantinople (1869-1871), à Paris (1868-1869 et 1871-1873) mais aussi à Berlin (1874-1887). Il fut le directeur de la rédaction du journal *Eunomie* (Ευνομία, 1862-1865) et coéditeur des revues *Euterpe* (Ευτέρπη, 1847-1855), *Pandore* (Πανδώρα, 1850-1972) et *Le Spectateur de l'Orient* (1853-1857)²².

Il s'adonna à la poésie, à la prose, à la critique littéraire, à la traduction d'auteurs grecs antiques et de littérature européenne. Au cours de sa longue carrière d'écrivain, Rangavis publia 22 récits et le roman *Le Prince de Morée* (O

22. Efthimios Soulogiannis, *Αλεξανδρος Ρίζος Ραγκαβής. Η ζωή και το έργο του* [Alexandros Rizos Rangavis. Sa vie et son oeuvre], Athènes, Arsenidis, 1978.

αυθέντης του Μωρέως, 1850). Sa production systématique de prose narrative ne dura que six années à peine, entre 1847 et 1853, alors qu'il collaborait avec deux revues importantes du XIXe siècle, *Euterpe* et *Pandore*²³. D'ailleurs, c'est dans ces dernières que ses récits ont été publiés. En effet, ainsi que nous l'avons rappelé plus haut, *Le notaire* inaugure le premier numéro de *Pandore* en 1855.

Alexandros Rizos Rangavis fait partie des auteurs grecs les plus représentatifs du XIXe siècle, dans la mesure où son œuvre associe fiction et vraisemblance, invention et document, cosmopolitisme et nationalisme²⁴. Il est demeuré délibérément méconnu et mal compris, victime de la critique de

23. Sur le journal *Euterpe*, voir Kostis Danopoulos – Litsa Hatzopoulou, *Η Εντέρπη (1847-1855). Ευρετήρια περιοδικών λόγου και τέχνης* [Euterpe (1847-1855). Index des revues de Lettres et d'Art] 4, University Studio Press, Thessalonique 1997. Sur *Pandore*, voir Apostolos Sahinis, *Συμβολή στην ιστορία της Πανδώρας και των παλιών περιοδικών* [Contribution à l'histoire de *Pandore* et des revues anciennes], Athènes, K. Papadogiannis, Athènes 1964. Voir aussi Angeliki Loudi, *Το νεοελληνικό διήγημα στην Εντέρπη και την Πανδώρα. Συμβολή στη μελέτη της ιστορίας της ορολογίας και της θεματικής του είδους κατά την περίοδο 1830-1880* [Le récit néohellénique dans *Euterpe* et *Pandore*. Contribution à l'étude de la terminologie et de la thématique du genre au cours de la période 1830-1880], thèse de doctorat de l'Université Aristote de Thessalonique, Département de Littérature, 2005.

24. Dimitris Tziouvas réserve à Rangavis l'appellation de « cosmopolite », en raison de l'ampleur de son œuvre littéraire, de l'intrigue de ses récits mais aussi de son expérience de l'étranger et de son séjour dans les grandes villes de l'Occident, voir Dimitris Tziouvas, *Κοσμοπολίτες και Αποσπασμένοι. Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία και κριτική 1830-1930* [Cosmopolites et réprouvés. Études sur la prose grecque et la critique entre 1830 et 1930], Athènes, Métaimio 2003.

son époque²⁵. Il a vécu à une période où seul l'élément national était revêtu d'importance. Or, il n'a pas écrit afin de promouvoir des visions collectives ou des testaments nationaux. Ainsi que le fait remarquer Alexis Ziras, la majeure partie des romans et des récits rédigés dans les années 1830-1860 et dont la réception par le lectorat grec a été la plus large a précisément pour thème la Révolution grecque. Les écrivains comme Alexandros Rizos Rangavis²⁶ dont les ouvrages n'ont pas suivi la ligne de ce patriotisme extrême viennent de ce que l'on appelle « l'hellénisme de l'étranger ».

*

Avant de finir cette introduction je tiens à remercier tous ceux qui nous ont aidé à mettre sur pied la réédition de la traduction française du *Notaire* : Marijana Misević, Athanasios Nikolaidis, Danielle Morichon, Melahat Önal.

E. B.

25. Litsa Hatzopoulou, « Η κριτική για την αφηγηματική πεζογραφία του Παγκαβή 1860-1916 » [La critique de la prose narrative de Rangavis], *Mandatophoros* 37-38 (1993-94), où l'on trouvera la bibliographie se rapportant au sujet.

26. Alexandros Rizos-Rangavis, *Ο συμβολαιογράφος* [Le notaire], notice d'introduction d'Alexis Ziras, Athènes, Alter –Ego MME A.E. 2011.